

## Z roku 1968 do roku 1951: Jak Habermas proměnil Marxe v Parsonse

JOHN HOLMWOOD\*

Katedra sociologie, University of Birmingham

### From 1968 to 1951: How Habermas Transformed Marx into Parsons

**Abstract:** This paper addresses Habermas's critique of the sociological theory of Talcott Parsons. It treats Habermas as exemplary for a form of critique that sought to utilise Marxian themes in order to overcome what have been widely seen as Parsons' problems in handling issues of conflict and social change. The paper argues that these problems derive from the characteristics of general theory conducted within an action frame of reference. The ambition for this type of theory is something that Habermas shares with Parsons and the paper demonstrates how the elaboration of his own theory comes to converge with that of Parsons and reproduces its problematic features. In conclusion, it is suggested that these problems can only be overcome by rejecting general theory as a mode of sociological theorising.

**Keywords:** sociological theory – general, social action, social integration, system integration, Jürgen Habermas, Talcott Parsons.

*Sociologický časopis/Czech Sociological Review*, 2008, Vol. 44, No. 5: 923–942

I když je Talcott Parsons jednou z nejvýznamnějších postav sociologie dvacátého století, dnes je jeho vliv daleko slabší, než tomu bylo v minulosti. Jeho práce je vyjádřením „vysoce modernistické“ etapy vývoje sociologické teorie, již on sám spojoval s kolektivním projektem formování oboru. V době jeho aktivního působení převládalo přesvědčení, že je možné ustavit pevné a konsenzuálně přijímané základy sociologie, které dovolí rozlišovat mezi vědeckými výroky a ideologickými nebo normativními vyjádřeními. Avšak již v padesátých letech minulého století se idea zakládajícího projektu stávala terčem kritiky a od té doby získávala jen malý počet přívrženců, kteří by se s ní ztotožňovali v té podobě, jakou jí dal Parsons.

Jürgen Habermas, abychom jej přivedli na scénu, se ze současných sociologů věnoval Parsonsově práci nejsystematičtěji, přičemž došel k závěru, že „bychom neměli brát vážně žádnou teoretickou práci v současné sociologii, která ve svém výkladu Talcotta Parsonse opomene“ [Habermas 1981: 174]. Přesto by

---

\* Veškerou korespondenci zasílejte na adresu: Prof. John Holmwood, Department of Sociology, University of Birmingham, 32 Pritchatts Road, Birmingham B15 2TT, UK, e-mail: j.holmwood@bham.ac.uk.

bylo trochu nadsazené říkat, že právě tak jako si Habermas klade za cíl věnovat své úsilí „nedokončenému projektu“ modernity [Habermas 1996], přebírá rovněž úkol dovést k cíli „nedokončený projekt“ parsonsové sociální teorie. Působení a inspirace jeho díla jsou zcela jistě širší a rozmanitější, než tomu bylo u Parsonse. Ve svém příspěvku se pokusím doložit, že sociologická *podstata* Habermasovy teorie, tak jak se formovala zhruba řečeno od jeho raného článku „Technology and science as ideology“ [Habermas (1968) 1971] k jeho magnum opus, dvoudílné *Theory of Communicative Action* [Habermas (1981) 1984, (1981) 1987], je ustavičným pokusem spojit dohromady Marxe (zprostředkovaného přes Webera) a Parsonse. V tomto „dialogu“ na začátku silně rezonuje hlas Marxův, na konci se však stává dominantním hlas Parsonsův. Chci předvést, že v uvedeném procesu Parsonsovy kategorie v Habermasově práci přežívají a on sám jejich pochybení spíše reprodukuje namísto toho, aby je odstraňoval.<sup>1</sup>

V naznačeném kontextu navrhnou alternativní způsob, jak je možné přemýšlet nad tím, co bychom se mohli od Marxe naučit, jenž nás uchrání před problémy Habermasova přístupu a nebude nás vracet zpět k Parsonsovi. Pokusím se zdůvodnit, proč si myslím, že hlavní význam Marxova odkazu spočívá v ideji „kontradikce“ a v určitém omezení role obecné teorie. Nebudu se zde ovšem pokoušet obhájit Marxova jednotlivá tvrzení o rozporné povaze kapitalismu. Analýzu kontradikce použiji spíše pro určení role řešení problémů (problem-solving) v teorii jednání a zpochybnění zakládajících schémat, která postuloval jak Parsons, tak i Habermas.

## I

Abych si připravil prostor pro svůj výklad Habermase, představím základní rysy vývoje Parsonsovy sociologické teorie až do doby, kdy vydal *The Social System* [Parsons 1951]. Parsons svou první významnou práci, *The Structure of Social Action* [Parsons 1937], zahájil dnes již proslulou rétorickou otázkou „Kdo dnes čte Spencera?“, když jeho záměrem bylo postihnout povahu pokroku ve vědě. Vliv kdysi dominantních osobností může pozvolna mizet, což způsobuje evoluce v rámci samotné vědní oblasti, pro niž jsou často příznačné zásadní posuny v samotném způsobu, jakým je evoluce chápána. Parsons měl v úmyslu ve své práci jeden takový posun zachytit. Postupně identifikoval prvky obecného referenčního rámce, jenž, jak tvrdil, sjednotí dosud neslučitelné formy sociální analýzy vycházející z pozitivistických a idealistických tradic sociálního myšlení.

Poukázal na tendence, jež se v každé z těchto tradic sbíhají ke společnému rámci, a sám tuto konvergenci doložil v detailním výkladu díla Maxe Webera,

<sup>1</sup> V názvu tohoto článku mohou čtenáři rozpoznat ironický odkaz k poslední kapitole Habermasovy dvoudílné *Theory of Communicative Action* [Habermas (1981) 1987], která nese název „Závěrečné reflexe: od Parsonse přes Webera k Marxovi“.

Emila Durkheima, Vilfreda Pareta a Alfreda Marshalla. V jeho výkladu je generace sociálních teoretiků z let 1890–1920 líčena jako generace přechodová, ohlašující syntézu, jež upevní základy pro budoucí vědecké úsilí. Jelikož se však oni v daném období na dosažení tohoto cíle plně nesoustředili, měl Parsons plně rozvinout to, čeho již dosáhli, a to prostřednictvím systematického začlenění kategorií implicitně obsažených v jejich díle do syntetického obecného referenčního rámce [Holmwood 1996].

Parsons měl rovněž v úmyslu ve své knize rozpracovat řadu analytických konceptů vztahujících se k teorii jednání, jež by sociologii zajistily stejné postavení, jaké měly ekonomie a psychologie. Tyto koncepty měly sloužit k zachycení vztahů mezi obory a jejich příslušnými explanačními oblastmi. Nepociťoval přitom žádnou zvláštní potřebu věnovat příliš prostoru rozboru Marxe, který „náležel“ do devatenáctého století a jeho validní sociologická nahlédnutí již byla absorbována Weberem [viz Parsons 1967]. Marxe rovněž vytlačil na okraj vývoj od klasické k neoklasické ekonomii. Parsons navrhoval komplementární posun v sociologii, třebaže sám modifikoval ortodoxní neoklasickou ekonomii jako takovou tím, že navrhoval posun od uvažování o jednání z hlediska rozptýlených jedinců k analytickému výkladu z hlediska „systémů“ [Holmwood 2006]. Jednotliví autoři z generace 1890–1920 byli vybráni také z důvodu, že se zabývali vztahem sociologie a ekonomie, jenž byl pro rodící se obor sociologie zcela zásadní, a Parsons jej vnímal jako jeho nezbytný základ. Jejich díla směřovala k podobnému vnímání nepostradatelné role obecné teorie v podobě teorie jednání, jež se měla vymanit z omezení v ekonomii převládajícího utilitárního a instrumentálního výkladu jednání.

Tento konceptuální posun byl podle Parsonse nezbytný, aby bylo možné zaměřit se na nejzásadnější problém, s nímž se ve Spojených státech sociologie jako obor potýkala, totiž s „empirismem“ a s tendencí zabývat se neodkladnými praktickými problémy spíše *ad hoc* než systematickým způsobem vyžadujícím vyjádření problémů v rámci obecné teorie a jejích termínů. Cílem Parsonsovy kritiky byla částečně americká tradice pragmatismu, s níž sice sdílel její kritiku laissez-faire ekonomie, přesto měl však pocit, že pragmatisté zavádějí „sociologické prvky“ do aplikace ekonomické teorie „empiristickým způsobem“ [Parsons (1935) 1991], jenž s sebou nese to, co on sám ve stopách Whiteheada označil jako „klam špatně umístěné konkrétnosti“ [Parsons 1937]. V důsledku toho sociologie nebyla schopna systematického vývoje a prezentovala sebe samu v kritických termínech „institucionální ekonomie“ – nebo, jak bychom to nazvali dnes, v „heterodoxních“ termínech – spíše než jako řádný komplement ekonomické teorie.

V protikladu k severoamerické tradici se evropské sociální myšlení více zaměřovalo na teoretické otázky, mělo však sklon interpretovat je z perspektivy ideologických zájmů, zvláště pak těch, jež byly spojovány se „sociální“ otázkou, respektive otázkou „socialismu“. Parsonsova argumentace měla rovněž oporu v sociologické analýze měnícího se sociálního kontextu samotné sociologie. Pro

Parsonse byla „sociální“ otázka v zásadě spojena s raným kapitalismem, a jak se kapitalismus vyvíjel, ustupovaly problémy spojené s jeho vznikem do pozadí a nahrazovaly je nové zájmy. Parsons byl raným zastáncem teze o „konci ideologie“, když ve specifickém smyslu navrhoval ukončení ideologického konfliktu mezi rigidním liberálním individualismem (onoho typu, jež zastávali takový Spencer či Sumner) a socialistickým kolektivismem (onoho typu, jehož obhájcem byl Marx), který byl charakteristický pro debaty odehrávající se v devatenáctém století. Vyspělý kapitalismus měl čelit spíše problémům spojeným s nadbytkem než problémům s nedostatkem. Generace z let 1890–1920 byla „přechodovou“ generací i proto, že byla vpletena do stále zřetelnější přechodové fáze v institucionálním vývoji kapitalismu samotného. Vývoj, k němuž v kapitalismu docházelo, a to nejen v sociálních vědách, rovněž přispíval k upadajícímu vlivu Marxových argumentů.

V období mezi *The Structure of Social Action* [Parsons 1937] a *The Social System* [Parsons 1951] Parsons tuto argumentaci rozpracoval v řadě dalších knih (často jako spoluautor) a článků. *The Social System* nicméně představoval jakýsi předěl, neboť zde byla rozvedena nová etapa „strukturálně-funkcionalistického“ výkladu společnosti a vztahů mezi obory. V důsledku toho začal Parsons předmět sociologie interpretovat jako „teorii sociálního systému v jeho sociologicky relevantním významu“ [Parsons 1954: 5]. Sociální systém Parsons vykládal z hlediska mechanismů koordinace vyvolávajících tendence k dokonalé integraci, jež je analyticky považována za asymptotu systému. Nahodilosti dané „prostředím“ se objevují jako „napětí“ a „narušení“ uváděná v soulad s mechanismy koordinace systémů jednání (v jejichž rámci aktéři působení těchto systémů „racionalizují“ a tato racionalizace se stává integrální součástí vytváření systémových mechanismů).

Jádro uvedených argumentů se odráží v celém Parsonsově pozdějším díle, které lze chápat spíše jako jejich rozvedení, než jako jejich zásadní přetvoření (jak naznačuje Alexander [1983]). Zvláště patrné je to u koncepcí mechanismů koordinace, již se pokusil rozvinout z hlediska čtyř funkcionálních imperativů (dosahování cílů, adaptace, integrace a udržování vzorců), a v souladu s nimi rozdělil sociální systém na čtyři subsystémy (politiky, ekonomie, sociální komunity a latentní subsystémy). Tyto další posuny v jeho práci nijak nezmírnily neklid jeho kritiků, jenž se původně zaměřoval na *The Social System* a sílil v průběhu celého následujícího desetiletí. Rostoucí vlna kritiky byla navíc v příkrém rozporu s Parsonsovými nároky na zakládající roli jeho obecné teorie, jež měla podle plánu naplňovat integrující funkci pro aktivity sociologické komunity jako takové.

Problémy jeho schématu se zdály být dvojího rázu. Jedním byl důraz na integraci „celkového systému jednání“. Parsons často tvrdil, že jde spíše o *analytický* předpoklad než o *konkrétní* deskripci. Přestože jde o zmírnění zásadního významu, problém nedostatečné empirické reference analytické teorie ani takto vyřešen nebyl. Ta má za cíl odkazovat ke konkrétním okolnostem, nicméně reference je zde vnímána z hlediska mechanismů identifikovaných prostřednictvím ideje funkcí, jež tendence k integraci považují za vlastnosti konkrétních systémů jed-

nání potud, pokud je lze jakožto systémy analyzovat. To přímo odpovídá statusu tendencí k rovnováze, jak je známe z ortodoxní ekonomie. Druhý problém spočívá v tom, do jaké míry empirická reference ovlivňuje adekvátnost navrhovaného schématu. Jakákoli nedostatečná integrace konkrétních systémů jednání zůstává pro Parsonse pouze *konkrétním* problémem, který není ekvivalentně začleněn do teorie vztahující se k integraci z hlediska schématu a jeho analytických kategorií. Sociologie by se sice mohla prezentovat tak, že se zabývá „reziduálními“ ekonomickými odchylkami, když je však ekonomie chápána neoklasicky, nabízí se otázka, v čem by spočíval přínos sociologického výkladu „reziduí“, pokud by výklad neoklasický byl pojmán podobným způsobem [viz Holmwood 2006]?

Pokud by kategorie Parsonsova schématu měly být pouze kategoriemi deskriptivního přístupu ke společnostem (včetně ekonomie), pak by bylo možné tvrdit, že by mohly naplňovat heuristický účel, pro nějž by míra jejich uskutečnění v praxi byla „empirickou“ otázkou. Často to vypadá, že Parsons něco podobného tvrdí, když kupříkladu píše, že „koncept ‚integrace‘ je pro teorii jednání naprosto zásadní. Je to určitý modus vztahu jednotek systému, na jehož základě se chovají tak, aby na jedné straně kolektivně zabránily narušení systému a umožnily zachování jeho stability, a na straně druhé ‚kooperují‘ tak, aby zajistily jeho fungování jakožto určité jednoty“ [Parsons 1954: 71]. Jen s obtížemi přitom přiznával, že je to konceptuální tvrzení, nikoli empirické: „Zobecněný sociální systém je konceptuálním schématem, a nikoli empirickým fenoménem. Je to logicky integrovaný systém zobecněných konceptů empirické reference, z jejichž hlediska lze *popisovat a analyzovat neurčitý počet konkrétně se lišících empirických systémů*“ [Parsons 1954: 71; zvyrazněno JH].

Myšlenka, že existuje „neurčitý počet konkrétně se lišících empirických systémů“, k nimž lze přistupovat z hlediska určitého schématu, byla ovšem vždy poněkud zkompromitovaná. Když Parsons zavádí svou klasifikaci typů společností, je pochopitelné, že budou omezeny logikou daných kategorií, jako je tomu v případě typologie vytvořené z jeho schématu vzorcovaných proměnných nacházející se v jeho dřívější práci [Parsons 1951], nebo v případě typologie a výkladu vývoje vzniku moderních společností z hlediska stadií logicky odvozených z aplikace pozdějšího paradigmatu čtyř funkcí [Parsons 1966, 1971]. Typologie jsou vytvářeny zcela na základě logiky *apriorního* schématu kategorií; předpokládáný „neurčitý počet konkrétních empirických systémů“ není sám o sobě základem pro přezkoumání typů nebo kategorií, z nichž byly odvozeny. Právě proto, že kategorie nejsou empiricky odvozovány, nemají jejich „aplikace“ žádné důsledky ani pro jejich teoretickou integritu, což není žádným velkým překvapením, uvážíme-li skutečnost, že v *The Structure of Social Action* Parsons popsal analytické schéma právě jako „fenomenologické“ a nikoli empirické [Parsons 1937: 733].

Pro kritiky Parsonse bylo též velmi podstatné, že se do centra pozornosti ve změnách sociálních podmínkách šedesátých let minulého století dostalo právě to, co on sám označoval za „pouhé“ empirické jevy, totiž konflikt, kontradikci a tranformativní sociální změnu [viz např. Dahrendorf 1958; Gouldner 1970; Lock-

wood 1956, 1964; Rex 1961]. Přestože bylo schéma analyticky vyobrazeno tak, že neobsahuje žádná konkrétní data, jež by nebylo možné „odmyslet“, vypadalo to, že do sebe promítá poměry pozdního kapitalismu (jeho oddělení ekonomie a politiky atd.) jako „koncový bod“ dějin. Bylo to tedy schéma vývoje, v němž nebylo možné zachytit žádné zásadní změny jinak než jako regresi nebo de-diferenciaci.

## II

Šedesátá léta minulého století původně ohlašovala zásadní změnu v chápání teorie a pro mnoho komentátorů také evidentní posun v samotném způsobu konceptualizace, jenž byl právě tak významný jako ten, který, jak tvrdil Parsons, nastal u generace z let 1890–1920. Impulzem pro uvedený posun byl vzestup nových sociálních hnutí, jež zpochybnilly stávající *status quo*, přičemž hlavním protagonistou bylo ve Spojených státech hnutí za občanské svobody, pod jehož křídly se aktivizovala druhá vlna feminismu i hnutí za práva gayů. Spojené státy, jež Parsons nazval „novou vůdčí“ společností, byly navíc zapleteny do vietnamské války, vůči níž sílila opozice, zatímco v Evropě se zdálo, že události roku 1968 budou dramatickou předzvěstí radikální sociální změny. Sílil dojem, že se západní společnosti po období sociální konformity a konzervativismu let padesátých vzdalují ohlašovanému „konci ideologie“ a vstupují do nového „období ideologické vravy“ [Baltzell 1972]. Parsonsova strukturálně-funkcionalistická teorie společnosti byla sice v této době nejlivnější sociální teorií s ambicemi zachycovat makrosociální procesy, přesto nebyla s to vyvrátit názory, jež ji považovaly za zcela zásadně chybnou. Se svým důrazem na procesy sociální integrace a roli sdílených hodnot při jejím zajišťování vzbuzovala dojem, že je příliš svázaná s tím, co se stávalo minulostí, že je přesprávně determinována předpoklady „konce ideologií“, a tudíž není dobře vybavena pro to, aby umožňovala porozumět stále zřetelnějšímu sociálnímu konfliktu a zmatku.

*The Structure of Social Action* byla znovu vydána v roce 1949, nicméně paperbacková edice se objevila až v roce 1968, tedy v době zvýšeného kritického zájmu o Parsonsovo dílo. Kritické přijetí, jež se dostalo knize *The Social System*, vedlo k novému přehodnocení jeho předcházejícího díla. Parsonsovo opomenutí Marxe – spolu s proklamovanou konvergencí Durkheima a Webera, dvou sociologů často považovaných za iniciátory radikálně odlišných přístupů – bylo zvýrazněno kritiky, kteří usilovali o alternativní čtení „klasiků“, jež mělo odkrýt Parsonsem zjevně opomíjené dimenze konfliktu a změny [viz Pope, Cohen, Hazelrigg 1975; Warner 1978]. Ironií bylo, že toto zaměření se na Parsonsovu konvergenční tezi napomohlo utvrzení právě onoho typu sociologické argumentace, jež dřívější kritici považovali za matoucí, když základy sociologie byly spatřovány v kritickém výkladu vybraných sociologických klasiků. Hlavní kritici ze šedesátých a sedmdesátých let – jako kupříkladu Lockwood [1992] či Habermas [(1981) 1984, (1981) 1987] – začali přicházet s vlastními interpretacemi klasiků a jejich prostřednictvím

navrhovali přeuspořádání oboru. Tento trend od té doby pokračuje a jeho výsledkem jsou pozoruhodné příspěvky k těmto debatám mezi jinými od Alexandra [Alexander 1982, 1983], Müncha [Münch 1987] a Joase [Joas (1992) 1996].

Ačkoliv byla role Marxe vnímána tak, že přispěl k rozvoji právě těch oblastí, v nichž se na Parsonsovu teorii pohlíželo jako na nedostatečnou, při bližším prozkoumání se ukazuje, že často byla potvrzována ona intuice, jež Parsonse vedla k opomenutí Marxe. Ta naznačovala, že Marxova důležitá nahlédnutí zapracoval Weber, a to způsobem, jenž byl pro vývoj sociologické teorie vhodnější [Rex 1961; Lockwood 1964; Habermas (1981) 1987]. Neposledním v řadě důvodů vedoucích k upřednostňování Weberem nasycené verze Marxe byl rozšířený názor, podle něhož se Parsons posunul od referenčního rámce jednání k systémovému přístupu, v němž „externí struktury“ byly aktérům nadřazeny. Kritici také často u Marxe nacházeli problém strukturálního determinismu, třebaže šlo o determinismus směřující k vytváření změny. Weber byl v tomto kontextu stavěn výše než Marx, především z důvodu, že k jednání přistupoval jako k výchozí kategorii sociální teorie. Současně se zdálo, že s Marxem sdílí zájem o moc a sociální změnu,<sup>2</sup> což však neznamená, že by se Weberovy texty jako takové nepotýkaly s jinými problémy.

Habermas [(1968) 1971], který vycházel z perspektivy frankfurtské školy, publikoval řadu esejů, v nichž se opakovaně objevovaly analýzy tendencí redukovat „politiku“ na „administraci“ a ovládat veřejnou sféru prostřednictvím „expertizy“. Sociální věda sama byla zčásti s tímto procesem svázána a bez hlubší reflexe přijímala ideologii hodnotové neutrality, jež napomáhala dominanci systémů účelové racionality. Tato kritika byla původně rozvinuta Horkheimerem [Horkheimer 1947]. „Subjektivistická“ (rozuměj pozitivistická) pojetí rozumu, jak tvrdil Horkheimer, vytlačila „objektivní“ (nebo „spekulativní“ a transformativní) pojetí rozumu. Podle Horkheimera byl v subjektivistických přístupech „rozum zcela zapražen do sociálního procesu“ [Horkheimer 1947: 21] tam, kde se „objektivní“ rozum zabýval racionálním zdůvodněním institucí. Habermas se rovněž pokoušel identifikovat kořeny tohoto myšlení v rámci sociálních věd a podobně jako Horkheimer je spatřoval v nadvládě instrumentálního rozumu. Weber uznávající stejně hodnotově racionální jednání jako jednání instrumentálně racionální představoval do určité míry protilátku této dominanci. Podle Habermase ovšem Weber tento rámec nerozpracoval dostatečně, a zůstal tudíž v zajetí „subjektivní“ koncepce jednání, jež nerozvíjí implikace systémů účelové racionality a intersubjektivních významů [Habermas (1968) 1971: 91]. Habermas toho chtěl dosáhnout pomocí dimenze „práce“ a „interakce“ nebo toho, co později nazýval „systémem“ a „žitým světem“. Je to však Weberův výklad racionalizace, jenž začal převládat

<sup>2</sup> Další důležité rozporné vnímání se vztahovalo ke statusu marxovské ekonomie. Zatímco integrace sociologické a ekonomické teorie byla důležitým aspektem Parsonsových teoretických ambic, kritici tuto otázku spíše opomíjeli. Pouze málo z nich si přálo přijmout klasickou politickou ekonomii i pracovní teorii hodnoty, a tak Marxova „sociologie“ byla oddělena od jeho kritiky politické ekonomie. Výjimkou je např. Clarke [1982].

v Habermasově rozboru „systémových problémů“, což bylo zapříčiněno právě tím, že se domníval, že Weber jde dále než Marx, neboť zvažuje racionalizaci nejen v ekonomických interakcích, nýbrž i v interakcích politického systému.

Habermas původně zřídka odkazoval na Parsonse, s výjimkou tvrzení, že sdílel Weberův „subjektivismus“, čímž naznačoval neschopnost překročit Weberův individualistický rámec prostředků a cílů. Když však Habermas upřesňoval podstatu svých dvou dimenzí práce a interakce, byly příznačně nápadně podobné tomu, co navrhoval sám Parsons. Jak říká: „Účelově racionální jednání uskutečňuje definované cíle za daných podmínek. Avšak zatímco instrumentální jednání uspořádává prostředky, jež jsou adekvátní či neadekvátní z hlediska kritérií efektivní kontroly reality, jednání strategické závisí pouze na správném vyhodnocení možných alternativních voleb, jež vyplývají z kalkulací doplněných hodnotami a maximami“ [Habermas (1968) 1971: 92]. Dále uvádí, „interakcí“ na druhé straně rozumím *komunikativní jednání*, symbolickou interakci. Ta je usměrňována závaznými *konsenzuálními normami* vymezujícími reciproční očekávání ve vztahu k chování a je nezbytné, aby je pochopily a rozpoznaly přinejmenším dva jednající subjekty. Sociální normy jsou vynucovány prostřednictvím sankcí“ [tamtéž].

Pozoruhodná je rovněž skutečnost, že Habermas následuje Parsonse i z hlediska toho, jak přisuzuje narušení řádu nahodilosti. V případě účelového jednání má narušení podobu inkompetence, kdežto v případě porušení norem má nahodilost podobu „deviace“. V prvním případě narušení vyvolává neschopnost nebo neúspěch jako to, co je jednání vlastní, zatímco v případě druhém vyvolává sankce od jiných. Dále uvádí, že „naučená pravidla účelově racionálního jednání nás zásobují dovednostmi, internalizované normy *strukturami osobnosti*. Dovednosti nás staví do pozice řešitelů problémů; motivace nám umožňují řídit se normami“ [tamtéž].

Bylo by zřejmě poněkud předčasné již v této chvíli tvrdit, že velmi podobný výklad můžeme najít i u Parsonse, kde mechanismy koordinace interakce slouží k zajištění integrace, jež je nezbytná pro to, aby získaly povahu systému. Ještě zřetelnější je to v Habermasových pozdějších textech, v nichž tvrdí, že „dokonce i ty nejjednodušší systémy jednání nemohou fungovat bez jistého přispění *zobecněných* předpokladů jednání. Každá společnost musí čelit základnímu problému, jak koordinovat jednání: jak ego zajistí, aby alter pokračovalo v jednání žádoucím způsobem? Jak se vyvaruje konfliktům, jež narušují poslušnost jednání?“ [Habermas (1981) 1987: 179]. Toto je problém řádu, nic menšího. Porovnáme-li však zrcadlově Parsonsův vlastní výklad systémů jednání s výkladem Habermasovým, zjistíme, že Habermas má sklon předkládat spíše dualistickou formu dvou systémů jednání, jež je nezbytné svést dohromady, než jednotlivý systém jednání s normativním a non-normativním upřesněním, a právě to se stává, jak uvidíme, potenciálním zdrojem zmatení.<sup>3</sup>

<sup>3</sup> Dokonce i zde je rozdíl mezi postoji spíše zdánlivý než skutečný. Habermas kupříkladu naznačuje, že systémy účelové racionality jsou nevyhnutelně napojeny na systémy komu-

Přinejmenším zpočátku Habermas odlišoval svůj výklad od výkladu Parsonsova tím, že jej přiřazoval k jiné kritice, k Lockwoodovu [Lockwood 1964] rozboru „systémové integrace“ a „sociální integrace“, k nimž přistupoval jako k ekvivalentům svých vlastních kategorií „systému“ a „žitého světa“. Pokusím se však prokázat, že tyto pojmy hrají pro Lockwooda jinou roli než pro Habermase. Bližší prozkoumání Lockwoodovy práce s těmito pojmy naznačí, jak velmi specifický marxistický zájem o kontradikci začal být u Habermase vytlačován na okraj.

Viděli jsme, že se kritika Parsonse zaměřuje na otázky konfliktu a sociální změny. Současně byl rozdíl mezi sociálním systémem pojmaným *analyticky* z hlediska jeho integrace a *konkrétními* systémy, jejichž integrace nikdy není úplná, vnímán implicitně také jako rozdíl mezi jednáním v souladu se systémem a jednáním jako *deviací*. Zdálo se, že pokud se byl Parsons schopen konfliktem vůbec zabývat, bylo to pouze s odkazem na něj jako na formu deviace. Zároveň pak systematické procesy spojoval s mechanismy sloužícími k zajištění reprodukce systémů proti potenciální deviaci. Co zde chybělo, byla identifikace systematických mechanismů vytvářejících deviaci (nebo, lépe vyjádřeno, jelikož termín „deviace“ implikuje spíše jeho nahodilou než systematickou povahu, mechanismů vytvářejících *protichůdné zájmy*). Jak jsem již tvrdil, tento problém poukazuje jednak na nedostatečnou obecnost dosaženou Parsonsovým schématem, jednak na omezenost jeho koncepce jednání.

Lockwood, jenž čerpal z Marxovy analýzy kapitalismu, naznačil, že funkcionalismus i teorie konfliktu stejnou měrou opomíjejí koncept *systémové kontradikce*.<sup>4</sup> Jednoduše vyjádřeno, Parsons se nezaobíral myšlenkou, že by části sociálního systému mohly zahrnovat tendence k nezdařené integraci. Podle Lockwooda mohou tyto tendence nakonec vyjít na povrch v podobě protichůdných zájmů nebo konfliktů mezi aktéry. S těmito konflikty se pak normativní řád může nebo nemusí vypořádat. Lockwood tudíž navrhuje pro dimenzi sociální integrace nezávislou roli ve vztahu ke zvládání problémů integrace systémové.

Spíše než by rozvíjel dva oddělené modely „konfliktu“ a „konsenzu“, jak to v reakci na *The Social System* učinili dřívější teoretici konfliktu, jako kupříkladu Dahrendorf [1958] a Rex [1962], Lockwood zastával názor, že je nezbytné k otázce kooperace, konfliktu a sociální změny přistupovat jako ke dvěma rozdílným, třebaže vzájemně propojeným procesům. Jeden z nich se vztahoval k normativnímu procesu *sociální integrace*, druhý k materiálním procesům *systémové integrace*. Parsonsovým problémem bylo, že oba procesy sjednocoval a zdůrazňoval vzájemné působení obou procesů; Lockwoodovým úkolem bylo zaměřit se více na možnost rozporů uvnitř systému a na problém, jak se s nimi vypořádat v rovině sociální integrace.

nikativního jednání, a to potud, jak uvádí, pokud je kalkulace „doplňována hodnotami a maximami“.

<sup>4</sup> Nabídl také názorný příklad vztahující se ke kontradikci patrimoniální byrokracie v nerozvinutých ekonomikách, v němž čerpal z Weberovy práce.

Lockwoodův článek sice měl velmi silný vliv, nebylo však příliš jasné, co si on sám vlastně představoval, že by z něj dále mělo vyplývat – z článku vycházející knižní studie [Lockwood 1992] byla vydána až o mnoho let později. On sám používal Marxův výklad rozporu mezi výrobními silami a výrobními vztahy jakožto příklad problému v rovině systémové integrace, nicméně tento příklad nepovažoval za zcela přesný z hlediska svých vlastních termínů. Jeho cílem bylo představit způsob sociologické argumentace, jenž překračoval omezení Parsonsova funkcionalismu, a v tomto ohledu byl zvolený příklad velmi účinný. Je však nesnadné si představit, že bychom mohli dospět k obecnému vyjádření kontradikce a nezůstávali u řad substantivních analýz specifických kontradikcí, z nichž každou lze jen obtížně začlenit do parsonsovského zúsobu řešení problému integrativních tendencí [viz Holmwood 1996].<sup>5</sup>

Třebaže Lockwoodovy kategorie převzali i další autoři a usilovali o to je rozpracovat jako součást systematického rámce [viz např. Giddens 1984; Archer 1988; Mouzelis 1995], Habermasův přístup je vzhledem k jeho vlastnímu založení v marxismu obzvláště zajímavý. Habermas přitom musel poněkud ironicky převrátit význam, který Lockwood čerpal z Marxovy analýzy rozporů kapitalismu. Z marxistické perspektivy to musí vypadat, bereme-li v úvahu kontinuitu kapitalismu, že systémové kontradikce byly v rovině sociální integrace úspěšně zvládnuty. Jestliže Lockwood spatřoval problém Parsonsovy práce v nepřítomnosti pojmu systémové kontradikce, zdálo se, že problém Marxovy práce potenciálně spočíval v neadekvátním výkladu mechanismů sociální integrace. Ve chvíli, kdy Habermas přebírá od Lockwooda kategorie systémové a sociální integrace, současně tudíž přesouvá důraz zpět k mechanismům sociální integrace, zvláště pak pokud je nahlížíme z perspektivy, podle níž mají zajišťovat chybějící „normativní“ dimenzi.

Právě toto vysvětluje určité zvláštnosti Habermasovy [Habermas 1981] první souvislé kritiky Parsonse. Habermas spojuje dimenze systémové a sociální integrace s dvěma rozdílnými přístupy ke koordinaci jednání. Oba nabízejí určité paradigma jednání, avšak zatímco mechanismy sociální integrace vycházejí z orientací jednání, mechanismy systémové integrace působí prostřednictvím důsledků jednání.<sup>6</sup> Píše tudíž, že „v prvním případě dochází k integraci jednání prostřednictvím vědomé reciprocity v orientacích jednání příslušných stran. V případě druhém dochází k integraci jednání prostřednictvím funkcionálního

<sup>5</sup> Ve své pozdější práci Lockwood ve skutečnosti k tomuto závěru implicitně dochází. Podobně jako Burger [1977] naznačuje, že problém řádu – vztahu mezi normativními a non-normativními vlivy na chování – je lépe pojednán v substantivních studiích než z hlediska obecné teorie. To je podle něj „další důvod pro to myslet si, že by hledání velké teorie, ať již v podobě syntézy, nebo teoretických kontroverzí, mohlo jít špatným směrem“ [Lockwood 1992: 395].

<sup>6</sup> To koresponduje s Lockwoodovým tvrzením, podle kterého rozdíl mezi „systémovou integrací“ a „sociální integrací“ je „zcela umělý“ [Lockwood 1964: 245], čímž naznačuje, že jsou to dvě perspektivy pohledu na jednotný systém jednání.

propojení důsledků jednání jedněch s druhými, důsledků, jež mohou zůstat skryté nebo mimo rámec horizontu orientací jednání dotyčných aktérů“ [Habermas 1981: 175]. Podle Habermase je úkolem sociální teorie promyslet, jak tyto dva přístupy sloučit a jak zabránit jejich „bifurkaci“ (při níž začíná být jedna dimenze na úkor druhé přílišně zdůrazňována), k čemuž, jak se domnívá, dochází u Marxe a také, a to je pro naše účely důležitější, u Parsonse (ačkoli i zde je jeho kritika ambivalentní, neboť je nucen připustit, že Parsonsovo paradigma čtyř funkcí obsahuje dvě funkce, jež jsou blíže určeny ve vztahu k tomu, co Habermas identifikoval jako dimenze systémové a sociální integrace; rozdělení ve skutečnosti lépe vyjádříme jako problematické opomenutí zásadní rozdílnosti mezi nimi).

Kritická literatura věnující se Parsonsovi se od doby, kdy Lockwood napsal své texty, rozrostla a Habermas přejal mnohé z interpretací, jež se staly standardními, když čerpal zejména z interpretace Scottovy [Scott 1963] a Martindaleovy [Martindale 1971]. Rozlišuje tudíž různé fáze vývoje Parsonsovy teorie, jež má začínat u přiměřeného chápání „jednání“ v *The Structure of Social Action*, a teprve později se překlápí do „systémového“ přístupu, jenž „jednání“ vytlačuje. Důsledkem ovšem je, že na rozdíl od Lockwooda Habermas kritizuje Parsonse za to, že klade přílišný důraz na systémovou integraci na úkor důkladného rozpracování koncepce sociální integrace jakožto jejího doplňku.

Když Habermas rozvádí uvedený výklad Parsonsova teoretického vývoje, využívá argumentaci známou ze svého eseje o vědě a technologii, v němž říká, že v Parsonsových raných textech „v konečné analýze zůstává základní jednotka jednání izolovaného aktéra výchozím stavebním kamenem“ [Habermas 1981: 179]. Pro Habermase tento důraz na „monadického aktéra“ znamená, že mechanismy koordinace působící prostřednictvím nezamýšlených důsledků jednání nabývají větší teoretické závažnosti než mechanismy, jež se odvozují z jednání zaměřujících se na vzájemné porozumění, a váží se tudíž ke „konceptu hodnot jako již intersubjektivně sdílené kultury“ [op. cit.: 180]. Jak to vyjadřuje Habermas, „jestliže někdo od počátku přistupuje k rozhodnutím vztahujícím se k jednání tak, že se *vynořují z osobní libovůle izolovaných aktérů*, jak to učinil Parsons, pak se sám připravuje o určitý mechanismus, jenž by mohl vysvětlit postupný vývoj systému jednání z jednotek jednání“ [ibid.]. Základní jednotky jednání jsou pochopitelně závažným problémem Parsonsovy práce. Habermasův vlastní výklad přitom ve skutečnosti obsahuje totéž upřesnění, jež Parsons poskytl v *The Social System*.<sup>7</sup>

<sup>7</sup> Habermas píše: „Komunikativním jednáním budu rozumět taková jednání zúčastněných aktérů, jež jsou koordinována nikoli prostřednictvím egocentrických kalkulací vlastního úspěchu, nýbrž prostřednictvím aktů dosahování porozumění. V komunikativním jednání se zúčastnění aktéři neorientují primárně na své vlastní individuální úspěchy, sledují své individuální cíle za podmínky, za nichž mohou harmonizovat rozvrhy svého jednání na základě společných definic situace. V tomto ohledu je vyjednávání definic situace nezbytným prvkem interpretativních schopností vyžadovaných pro komunikativní jednání [Habermas (1981) 1984: 285–286]. To se odráží v Parsonsově tvrzení, podle něhož je „nejdůležitější jednotlivou implikací tohoto zobecnění (symbolických systémů) zřejmě

Habermas je v podstatném smyslu přesvědčen, že se Parsons adekvátnímu přístupu přiblížil ve své pozdní práci, v níž rozpracoval koncepci různých systémů, jmenovitě pak systému osobnosti, sociálního systému a kulturního systému. Propojení těchto tří systémů ovšem bylo neadekvátní právě z důvodu, že Parsonsova teorie postrádá důkladné rozvinutí subjektivního aspektu jednání, s nímž se setkáváme ve fenomenologických a hermeneutických školách myšlení. Přesto se základní architektura teoretického rámce zdá být velice podobná té, již byl Habermas zastáncem. Zčásti je to způsobeno Habermasovou neschopností pochopit, že různé fáze ve vývoji Parsonsovy teorie odrážejí pokus překonat dualismus dvou paradigmat v rámci jednotného referenčního rámce. Habermas ve skutečnosti začíná Parsonse kritizovat za to, že není s to rozpoznat zprostředkování kultury, společnosti a osobnosti, když tvrdí, že „se Parsons přestal pokoušet vysvětlit v termínech teorie jednání představu, podle níž kulturní hodnoty ovlivňují společnost a osobnost prostřednictvím institucionalizace a internalizace. Namísto toho získává v jeho teoretické konstrukci ústřední místo model vzájemně se propustujících, avšak analyticky oddělených systémů“ [Habermas 1981: 183].<sup>8</sup>

Přesto se Habermasovo formální schéma kategorií se schématem Parsonsovým prolíná v tom smyslu, že stále více akceptuje skutečnost, že obě paradigmata systému a žitého světa operují z hlediska dvou funkcionálních imperativů [viz Habermas (1981) 1984]. Když se přitom zaměřuje na problém daný tím, že jakékoliv schéma funkcionálních imperativů projevuje tendenci klást přílišný důraz na integraci, nalézá východisko v myšlence, podle níž mohou funkcionální imperativy působit jednak autonomně, jednak ve vzájemné závislosti.<sup>9</sup>

možnost komunikace, neboť situace dvou aktérů není *nikdy* identická a bez schopnosti abstrahovat významy z jednotlivých situací by byla komunikace nemožná. Nicméně stabilitu symbolického systému, onu stabilitu, která se musí mezi jedinci i v čase rozprostírat, bychom pravděpodobně nemohli udržet, pokud by nebyla zahrnuta v komunikačním procesu ovlivňujícím interakci různých aktérů. Je to právě takový sdílený symbolický systém působící v interakci různých aktérů, jež zde budeme nazývat *kulturní tradicí*“ [Parsons 1951: 11].

<sup>8</sup> Mělo by být uvedeno, že Parsons předložil zřetelnou představu „interpenetrace“ působící prostřednictvím procesů institucionalizace a internalizace. Lockwoodova kritika Parsonse ve skutečnosti směřovala právě proti skutečnosti, že tyto procesy byly v rámci jeho výkladu považovány za primární. Habermasova kritika je efektivnější, když ji vztáhneme na ideu autopoietických sociálních systémů Parsonsova žáka Niklase Luhmanna [Luhmann (1984) 1995]. Ten rozpracovává určitou formu obecného systémového funkcionalismu, jež je zaměřena proti „humanistické“ orientaci teorie komunikativního jednání. Podle Luhmanna seberegulující sociální systémy konstruují samy sebe sebereferenčně jakožto sociální vztahy utvářené diferencovanými subsystémy. Tyto subsystémy interagují, nicméně mají svou vlastní relativně autonomní logiku a nejsou omezeny předem danými funkcemi. Toto však Parsons nikde netvrdí. Jelikož sám explicitně navrhuje čtyři funkcionální imperativy, jež jsou podobné těm, které identifikuje Habermas, lze jen stěží přijmout názor, že funkce „integrace“ a „latence“ plně podřizuje sebeřídícím systémům účelové racionality.

<sup>9</sup> Habermas má ve své kritice Parsonse sklon tvrdit, že Parsons odkazuje k „integraci“ v obecných termínech a není schopen dostatečně rozlišit kvalitativně odlišnou povahu

Habermas současně Parsonsův výklad strukturální diferenciaci, jenž je odvozen z analýzy funkcionálních imperativů, chápe jako *popis* moderních společností.<sup>10</sup> Jeho vlastní interpretace rozhodujících zdrojů tvořících nedílnou součást paradigmatu žitého světa mu však naznačuje, že jej lze rovněž představovat jako určitou formu odcizení. Zde Habermas očividně čerpá z Marxe, nicméně jeho kritika se opět s kritikou Lockwoodovou rozchází. Zatímco Lockwood se odvolával na myšlenku rozporu mezi výrobními silami a vztahy v rámci procesů systémové integrace, Habermas využívá Marxovu myšlenku odcizeného žitého světa, jenž je od ekonomických a politických subsystémů oddělen, současně je jim však podřízen, a je tudíž jimi deformován. Problémem je skutečnost, naznačuje Habermas, že řídicí mechanismy systémové integrace nepřestávají vyžadovat legitimizaci, avšak žitý svět v důsledku své deformace jí možná nebude s to dosáhnout. Vzhledem k tomu, že se Habermasovi nedaří identifikovat žádné substantivní problémy systémové integrace, je jím odkrývaný problém sociální integrace v podstatě spíše problémem *anomie* – ztráty významu – než odcizení. Co se přitom pomalu ztrácí, je myšlenka systémové kontradikce, jak ji rozvíjel Lockwood (jakožto problém *uvnitř* systému a nikoli prostě jako problém *mezi* ním a dimenzí sociální integrace).

Habermas je vůči Marxovi kritický především proto, že nebyl schopen rozpoznat strukturální diferenciaci jako nezbytný rys moderní společnosti. Vytvoření diferencovaných subsystémů znázorňuje výslovně jako proces sociálního učení se prostřednictvím řešení problémů, jež v sobě obsahují evoluční výzvy [Habermas (1981) 1987: 305]. Vytvoření oddělených subsystémů „řízených médii“

procesů spojovaných se systémem i žitým světem, když uvádí, že „Parsons učinil důležité – třebaže nikde explicitně vyjádřené – rozhodnutí opustit koncept sociální integrace ustavovaný prostřednictvím hodnot a norem a mluvit dále jen všeobecně o „integraci““ [Habermas (1981) 1987: 241]. Avšak jakýkoli problém „integrace myšlené všeobecně“ jakožto ústřední zájem Parsonsovy teorie musí být odvozován z toho, co sdílí s Habermasem, totiž z představy, podle níž jsou separátní procesy systémové a sociální integrace závislé na sobě navzájem, neboť jeden z procesů je definován z hlediska „orientací“ aktérů a druhý prostřednictvím „důsledků“ jednání. Proti této vzájemnosti či vzájemné závislosti dvou řad funkcionálních principů Habermas poukazuje na formální možnost jejich nezávislého působení, když tvrdí, že „Parsons nemá žádné teoretické nástroje, s jejichž pomocí by vysvětlil rezistenci, již kulturní vzorce se svou vlastní nezávislou logikou vůči funkcionálním imperativům projevují“ [op. cit: 231].

<sup>10</sup> Giddens rovněž dospěl k tvrzení, že veškeré sociální systémy mají obecné „strukturální rysy“, které jsou nápadně podobné návrhům Parsonsovým. Sám totiž identifikuje čtyři strukturální principy s obdobnými referenčními body – signifikace, legitimizace, autorizace a alokace. Dále tvrdí, že lze určit dva aspekty toho, jak jsou členěny, „jeden se vztahuje k otázce, do jaké míry jsou v té které společnosti obsaženy zřetelné sféry ‚specialismu‘ ve vztahu k institucionálním řádům: jde o diferencované formy symbolického řádu (náboženství, věda, atd.); diferencovanou oblast ‚politiky‘, ‚ekonomie‘ a ‚zákonného/represivního aparátu‘. Druhý aspekt se vztahuje k tomu, jak jsou způsoby institucionálního členění uspořádávány z hlediska celkových vlastností sociálního reprodukce: to znamená, z hlediska ‚strukturálních principů‘“ [Giddens 1981: 47–8].

jako takové nepředstavuje pro Habermase žádný problém. Píše: „Marx chápal kapitalistickou společnost tak silně jako totalitu, že se mu nepodařilo rozpoznat *vlastní* evoluční *hodnotu*, již v sobě subsystemy řízené médii mají. Nevidí, že diferenciace státního aparátu a ekonomie *také* odráží vyšší rovinu systémové diferenciace, jež souběžně otevírá možnosti řízení a vynucuje nové uspořádání starých feudálních třídních vztahů. Důležitost této roviny integrace přesahuje institucionalizaci nového třídního vztahu“ [op. cit: 339]. Ani „nový“ třídní vztah není tím vztahem, jež vymezil Marx. Se vzestupem sociálního státu přišla „institucionalizace třídního konfliktu“ v sociologickém smyslu slova, přičemž „sociální antagonismus živěný privátními dispozicemi na úkor prostředků vytvářejících sociální blahobyt stále více ztrácí svou strukturálně formující moc pro žitý svět sociálních skupin, třebaže nepřestává být určující pro strukturu ekonomického systému“ [op. cit: 348].

Jelikož Habermas připouští, že se sociální antagonismus, jenž je obsažen v ekonomickém subsystému, v rámci žitého světa neprojevuje, je obtížné se dozvědět, co vlastně má dále tvořit jeho rozpornou podstatu (ať již v Marxově, či Lockwoodově smyslu). Navíc když Habermas odkrývá patologie kapitalistické modernity, spojuje je s „fragmentací“ žitého světa a jeho „kolonizace“ systémy účelové racionality. Dokonce i když se systém zmocňuje žitého světa, nevnaší to zjevně do žitého světa sociální antagonismus, nýbrž stává se to součástí procesu zakrývání kontradikce!

V tomto bodě se Habermas pohybuje v rámci téhož problematického kontextu, v němž se ocitl Parsons. Obecná teorie na jedné straně stanovuje všeobecné požadavky systémů interakce jakožto systémů praktických i systémů komunikativního jednání. Obě dimenze jsou vymezeny požadavky integrace. Habermas očividně představuje radikálnější přístup než Parsons, když naznačuje, že logika praktických systémů může žitý svět pohlcovat. Parsonsův vlastní teoretický přístup se ovšem pokouší prokázat, že existuje překlenující logika vyjádřená v paradigmatu čtyř funkcí, již každá z nich sdílí a vyznačuje rovnováhu v působení funkcionálních imperativů jakožto optimální stav systému interakce.

V uvedeném kontextu je poněkud překvapivý Habermasův názor, že Parsons postrádá teoretické zdroje umožňující pojmut otázku odporu vůči kolonizaci, jež může žitý svět projevovat, neboť zdroje, jež Habermas blíže určuje, jsou odvozovány z jim společných teoretických kategorií. Část nedorozumění je ve skutečnosti způsobena tím, že se rozcházejí ve svém popisu konkrétních systémů kapitalistické modernity, na něž vztahují své teorie. To, co Habermas popisuje jako kolonizaci žitého světa v pozdní modernitě, Parsons popisuje jako relativně zdravou sociální komunitu [Parsons 2007]. Přitom by se mohlo zdát, poněkud ironicky vyjádřeno, že z Habermasovy perspektivy pozdně moderní žité světy skutečně postrádají zdroje, pomocí nichž by odvrátily kolonizující tendence systémů účelové racionality, zatímco pro Parsonse by přechod od raného kapitalismu k vyspělému měl být charakterizován prohloubením struktur sociální komunity. Zdá se však, že je to Habermas, kdo při líčení kolonizace žitého světa

z hlediska expanze subsystémů ekonomické a politické racionality, jež jsou jinak chápány jako pozitivní, postrádá zdroje pro jejich kritiku. Marxistický výklad jejich rozporné povahy již vskutku nevyplňuje jádro této kritiky a zůstává pouhou rétorickou obezdívkou.

### III

Poukázáním na to, jak velkou vzdálenost Habermas překlenul od svého zájmu o transformativní teorie a o otázky přeměny společnosti, jak je chápala frankfurtská škola, nechci naznačovat, že je možný prostý návrat k Marxovi. Byly to právě explanační problémy Marxovy teorie, jež daly vzniknout takovým pokusům korigovat jeho omyly, jako byl ten, jehož je Habermas autorem. V průběhu tohoto procesu se však ztrácí Marxův vlastní zájem o rozpracování transformativní teorie; jmenovitě teorie, jež jednoduše nereprodukuje kategorie svého předmětu. Právě toho je dosaženo ve způsobu, jakým je Marxova teorie hodnot přetvořena do obecné teorie společnosti uspořádané z hlediska univerzálních funkcí. Teorie jednání je ve všech případech popisována tak, že nabývá statusu čehosi „fenomenologicky“ nutného a jako taková není chápána jako potenciálně proměnitelný předmět zájmu.

Parsonsovy a Habermasovy návrhy obecné teorie nejsou ovšem neproblematické dokonce ani z hlediska jejich vlastních termínů, posuzujeme-li je z hlediska jejich logické konzistence. V případě Parsonse jde o návrh určitého systému jednání v kontextu neteoretizované a nahodilé deviace. A co je důležitější, vypadá to, že obecná teorie *představuje analytickou formu zobecněného systému jednání jako by sama byla bez problémů*. Sjednocená podoba zobecněného systému jednání pro Parsonse je, jak to vyjadřuje Alexander [1985], určitou „možností“ – a to jak z hlediska „validního vědění“, tak z hlediska „hodnot“, jež vyjadřuje.<sup>11</sup> Výše uvedené tvoří základ Lockwoodovy kritiky Parsonse, podle níž v rámci obecného vyjádření teoretického přístupu není žádný prostor pro zřetelné pojetí kontradikce. „Problémy“ existují jako otázky uskutečnění systému v empirických podmínkách. Bylo by tudíž nemožné spojovat kreativní činnost *řešení* problémů s podstatou sociálního života, neboť „možné“ řešení je již k dispozici v ústrojí nedílně napojeném na teoretickou podobu systému, jíž se konkrétní jednání asymptoticky přibližují. Když Habermas přistupuje k charakteristice systémů a jejich mechanismů koordinace, znovu toto pochybení opakuje.

To musí vyvolávat otázku, zda můžeme vytvořit *obecnou teorii* řešení problémů, nebo, jelikož jsou veškeré problémy nutně specifické a substantivní, zda jsou substantivní problémy (teorie a společnosti) pravým středem zájmu teore-

<sup>11</sup> Alexander píše, že se „funkcionalismus zaměřuje na integraci jako na určitou možnost a na deviaci a procesy sociální kontroly jako na fakty. Rovnovážný vztah je vzat jako referenční bod pro funkcionální systémovou analýzu, i když nikoli pro případ participujících aktérů v konkrétních sociálních systémech jako takových“ [Alexander 1985: 9].

tické činnosti. Marx představuje určitá vodítka k pochopení povahy takového substantivního výkladu ve svém pojednání rozporů kapitalismu, nicméně tato vodítka bez ohledu na to, do jaké míry je jeho pojetí jako takové vůbec přijatelné, nejsou dostatečná pro zajištění adekvátnosti výkladu jednotlivých rozporů, jež Marx identifikoval. Přesto skutečnost, že kapitalismus neobsahuje Marxem identifikované rozpory, s sebou nese sdělení, že neobsahuje žádné problémy (nebo že lze jeho problémy řešit normativně, což je ve skutečnosti Habermasův závěr). Povahu problému tvoří to, že potenciálně připouští různá možná řešení, z nichž každé s sebou nese další implikace a možné potíže.

Pro mnohé autory tkví problém Marxova výkladu sociální vědy ve skutečnosti, že je pojat teleologicky. Neexistuje žádný důvod pro to přistupovat k řešení problémů (ve společnosti nebo ve vědě) jako k pohybu směrem k něčemu, spíše bychom na ně měli pohlížet jako na něco, co necháváme za sebou.<sup>12</sup> Kapitalismus se od doby Marxovy tvorby významně proměnil a přinejmenším některé z těchto změn je možné vidět jako odezvy na problémy (např. vývoj nových forem vlastnictví a organizace, pojištění a welfare systémů atd.). Patos velké části marxistické analýzy, včetně té, jejímž autorem je Habermas, na tyto změny odpovídá tvrzením, že pouze reprodukuje kapitalismus v jeho esenciální podobě. Redukují přitom podstatu rozporů na objekt zájmu a inovace, a nevnímají je tudíž jako hybatele změny.<sup>13</sup>

Do jaké míry je tento problém zvýrazněn, jestliže odpověď zahrnuje také pokus vyjádřit obecnou teorii oddělenou od okolností její aplikace, která má současně být požadovaným nárokem veškerého sociálního porozumění? Cílem mého výkladu vývoje obecné teorie jednání u Parsonse a Habermase bylo ukázat, jak myšlenka, že problémy mohou být vyjádřeny v obecné podobě, oslabuje samotnou podstatu transformativní sociální teorie právě z důvodu neschopnosti chápat řešení problémů jako základ transformativního jednání.

Výše uvedené můžeme názorně objasnit povahou vědy jako aktivity zaměřující se na řešení problémů. Jednou z ironií dějin teorií jednání je skutečnost, že se často objevovaly v kontextu kritiky pozitivismu a odporu vůči možnosti znázorňovat cokoli v podobě vnějších uzavřených vědeckých schémat aplikovaných na sociální jevy. Věda však – nehledě na její zpodobení v pozitivismu – není uza-

<sup>12</sup> Například Kuhn [(1991) 2000] popisuje pokrok ve vědeckém vědění tímto způsobem a nevidí jej jako přiblížení se k „pravdě“; „vědecký vývoj je nezbytné nahlížet jako proces poháněný zezadu, nikoli jako něco taženého zepředu – jako evoluci z něčeho, spíše než jako evoluci k něčemu“ [Kuhn (1991) 2000: 96]. Z tohoto pohledu se Habermas i Parsons zabývají spíše evolucí „k něčemu“, než „z něčeho“ a oba obdobně odvozují podstatu onoho „k něčemu“ z kategorií předpokladové obecné teorie.

<sup>13</sup> Když uvádím důvody pro návrat k marxovské ideji kontradikce, nevolám po velké teorii kontradikce nebo po přijetí Marxovy ideje vztahu kapitál-práce jako vyjádření základního rozporu kapitalismu. Spíše se pokouším obrátit pozornost ke skromnějšímu poznatku, podle něhož jsou veškeré systémy interakce utvářeny problémy a proměňovány jednáním zaměřujícím se na řešení těchto problémů (které zase vytváří nové problémy).

vřená a odkrývá samotné procesy kreativní rekonstrukce, po nichž kritici uzavření volají. Ve skutečnosti sama myšlenka, že „společnost“ je zásadně odlišná od přírody, rovněž umožňuje reprezentovat vědění aktérů jako sebereferečně validní odkaz k hodnotám, jež si přejí uskutečňovat. Představuje „sociokulturní“ vědění tak, že je možné je „uzavřít“ odkazem k hodnotám, jež mohly, nebo také nemusely být zvoleny. Za takových okolností je mohou rozvrátit pouze zvnějšku motivované „transgrese“ či zásadně zvýšená nahodilost uskutečňování hodnot.

Je to právě předpoklad uzavření, jež se zde pokouším zpochybnit, ať již ve vztahu k přírodnímu vědění, nebo k vědění sociálnímu. Jak jsem se pokusil prokázat výše, zakládající sociální teorie nutně obsahuje uzavření ve svém analytickém pojetí sjednocené totality. Chci tím říci, že sociální zkoumání nevychází z koncepce „totality“ – z koncepce, již lze vyjádřit pouze v předpokladech obecného teoretického rámce. Přesto něco z podstaty ideje „totality“ musí přetrvat; jmenovitě pak otázky vzájemné konzistence a adekvátnosti, z nichž aktivita řešení problémů vychází.<sup>14</sup> Z postpozitivistického pohledu na vědu (s nímž se můžeme setkat u autorů jako Popper, Lakatos a Kuhn) vzájemná konzistence objektů a jejich vztahů ve vědeckých výkladech zůstává podmínkou adekvátnosti, podmínkou, jež je nezbytná pro jakékoli porozumění procesům vědecké změny. Neuspokojivá konzistence konstituuje problém, jenž má být vyřešen. Místo, kde se postpozitivistické výklady odchylují od standardních pozitivistických výkladů, je jejich argument, že odpověď na jednotlivé problémy nelze dát předem, díky metodě, která stojí mimo partikulární, situované praktiky vysvětlení. Kde problémy vězí a jak je zapotřebí je řešit, nelze odvozovat z žádné jediné a bezchybné strategie. Přestože postpozitivistické filozofie podřývají standardní pohled na vědu – jenž je terčem těch, kteří kritizují ideu vědy o společnosti – neoslábují na důkaz toho vědecké praktiky chápané jako aktivity řešení problémů.

Aktivity řešení problémů v sociálním zkoumání nevycházejí ani z konsenzu, ani není nutné, aby byly znázorňovány tak, že konsenzu dosahují. Co se vztahuje na sociální praktiky porozumění, jež jsou obsahem sociálních zkoumání, nutně se týká i praktik, které zkoumají. Neexistuje žádný obecný problém řádu,

<sup>14</sup> Je ironií, bereme-li v úvahu kritiku Poppera ze strany členů frankfurtské školy poukazujících na jeho údajný pozitivismus, že Popperovo užívání dialektiky směřuje právě k poukazu na to, že rozpory nelze tolerovat; může se pochopitelně stát, že nebudou vyřešeny, avšak, jak tvrdí Popper, „nelze příliš silně zdůrazňovat, že pokud tento přístup změníme a rozhodneme se s kontradikcemi smířit, pak kontradikce nutně ihned ztratí jakýkoli přínos. Již by dále ničím nepřispívaly k intelektuálnímu vývoji. Neboť pokud bychom byli připraveni smířit se s kontradikcemi, pak by nás jejich výskyt v našich teoriích již nenutil pokoušet se je napravovat“ [Popper 1963: 317]. Mělo by být zřejmé, že se s tímto pohledem na kontradikce setkáváme v „postmoderních“ přístupech k sociálnímu zkoumání. Nicméně reprezentace systémů působících v prostředí nahodilosti nabývá podoby, jež umožňuje jakýkoli jednotlivý případ, při němž se „konkrétní“ stavy systémů „odchylují“ od jejich „analytických“ reprezentací, jež jsou sjednocené do té míry, aby mohly být chápány spíše jako případy obecné nahodilosti, než jako něco, co lze odvodit jako případ teoretické neadekvátnosti.

pouze specifické otázky vztahující se k řádu (tedy problémy). Z tohoto důvodu není zapotřebí postulovat obecný problém koordinace jednání. Jsou to rovněž problémy jako takové, jež spojují praktiky dohromady, současně s tím, jak umožňují různá řešení, která je proměňují. Vzhledem k tomu, že se problémy vynořují v rámci různých sítí praktik i jimi napříč, vytváří jakékoli řešení – s tím, jak se nové problémy coby jejich implikace stávají zřetelnějšími – možnost kreativního osvojení uvnitř jiných sítí. Jakékoli obecné vyjádření problému řádu proti tomu vyvolává otázku určitého obecného řešení, neboť klade otázku řádu nikoli proti jednotlivým problémům, nýbrž proti všeobecné hrozbě chaosu, přičemž, jak říká Habermas, „základní funkcí svět udržujících interpretativních systémů je zamezení chaosu, což znamená překonání nahodilosti“ [Habermas 1971: 118].

*Z angličtiny přeložil Jan Balon.*

JOHN HOLMWOOD je profesorem sociologie na University of Birmingham a bývalým děkanem School of Social Sciences and Cultural Studies na University of Sussex. Ve své knize *Explanation and Social Theory* (1991) zpochybnil současné dominantní předpoklady sociálního zkoumání a předložil argumentaci ve prospěch kreativní a progresivní sociální vědy. V knize *Founding Sociology? Talcott Parsons and the Idea of General Theory* (1996) použil navrhovaný rekonstruktivní přístup v rozboru kritických reakcí na Parsonsův referenční rámec jednání. V současnosti pracuje na knize o klasické sociální teorii a jejím odkazu pro dnešní sociologické debaty. Mezi jeho další výzkumné zájmy patří sociální stratifikace, politická sociologie a filozofie sociální vědy. Je editorem třísvazkového sborníku *Social Stratification* (1997).

## Literatura

- Alexander, J. C. 1982, 1983. *Theoretical Logic in Sociology*. 4 díly. Berkeley: University of California Press.
- Alexander, J. C. 1985. „Introduction.“ Pp. 7–20 in J. C. Alexander (ed.). *Neofunctionalism*. Beverly Hills, CA: Sage.
- Archer, M. 1988. *Culture and Agency*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Baltzell, E. D. 1972. „To Be a Phoenix-Reflections on Two Noisy Ages of Prose.“ *American Journal of Sociology* 78 (1): 202–220.
- Burger, T. 1977. „Talcott Parsons, the Problem of Order in Society and the Program of an Analytical Sociology.“ *American Journal of Sociology* 83 (2): 320–34.
- Clarke, S. 1982. *Marx, Marginalism and Modern Sociology: From Adam Smith to Max Weber*. London: Macmillan.
- Dahrendorf, R. 1958. „Out of Utopia: Toward a Re-orientation of Sociological Theory.“ *American Journal of Sociology* 64 (2): 115–127.
- Giddens, A. 1981. *A Contemporary Critique of Historical Materialism*. London: Macmillan.
- Giddens, A. 1984. *The Constitution of Society*. Cambridge: Polity.

- Gouldner, A. W. 1970. *The Coming Crisis of Western Sociology*. London: Heinemann.
- Habermas, J. 1971. *Toward A Rational Society: Student Protest, Science and Politics*. London: Heinemann.
- Habermas, J. (1968) 1971. „Technology and Science as ‚Ideology‘.“ Pp. 81–123 in *Toward A Rational Society: Student Protest, Science and Politics*. London: Heinemann.
- Habermas, J. 1981. „Talcott Parsons: Problems of Theory Construction.“ *Sociological Inquiry* 51 (3/4): 173–96.
- Habermas, J. (1981) 1984. *The Theory of Communicative Action. Volume I: Reason and the Rationalisation of Society*. London: Heinemann.
- Habermas, J. (1981) 1987. *The Theory of Communicative Action. Volume II: Lifeworld and System*. Cambridge: Polity.
- Habermas, J. (1980) 1996. „Modernity: An Unfinished Project.“ Pp. 38–59 in M. Passerin d'Entrevès, S. Benhabib (eds.). *Habermas and the Unfinished Project of Modernity: Critical Essays on The Philosophical Discourse of Modernity*. Cambridge, Mass.: MIT Press. (česky „Moderna – nedokončený projekt.“ Pp. 299–318 in Egon Gál, Miroslav Marcelli (eds.). *Za zrkadlom moderny*. Bratislava: Archa, 1991).
- Holmwood, J. 1996. *Founding Sociology? Talcott Parsons and the Idea of General Theory*. London: Longman.
- Holmwood, J. 2006. „Economics, Sociology and ‚The Professional Complex‘: Talcott Parsons and the Critique of Orthodox Economics.“ *American Journal of Economics and Sociology* 65 (1): 127–60.
- Horkheimer, M. 1947. *Eclipse of Reason*. New York: Oxford University Press.
- Joas, H. (1992) 1996. *The Creativity of Action*. Cambridge: Polity Press.
- Kuhn, T. S. (1991) 2000. *The Road Since Structure: Philosophical Essays, 1970–1993*. Chicago: University of Chicago Press.
- Lockwood, D. 1956. „Some remarks on *The Social System*.“ *British Journal of Sociology* 7 (2): 134–46.
- Lockwood, D. 1964. „Social Integration and System Integration.“ Pp. 244–257 in G. Zollschan, W. Hirsch (eds.). *Explorations in Social Change*. London: Routledge and Kegan Paul.
- Lockwood, D. 1992. *Solidarity and Schism: The Problem of Disorder in Durkheimian and Marxist Sociology*. Oxford: Clarendon Press.
- Luhmann, N. (1984) 1995. *Social Systems*. Stanford: Stanford University Press (česky *Sociální systémy. Nárys obecné teorie*. Brno: CDK, 2007).
- Martindale, D. C. 1971. „Talcott Parsons' Theoretical Metamorphosis from Social Behaviourism to Macro-functionalism.“ Pp. 165–174 in H. Turk, R. L. Simpson (eds.). *Institutions and Exchange: the Sociologies of Talcott Parsons and George Caspar Homans*. New York: Bobbs-Merrill.
- Mouzelis, N. 1995. *Sociological Theory: What Went Wrong? Diagnosis and Remedies*. London: Routledge.
- Münch, R. 1987. *Theory of Action. Towards a New Synthesis Going Beyond Parsons*. New York: Routledge.
- Parsons, T. 1937. *The Structure of Social Action*. New York: McGraw-Hill.
- Parsons, T. 1951. *The Social System*. London: Routledge and Kegan Paul.
- Parsons, T. 1954. *Essays in Sociological Theory*. New York: Free Press.
- Parsons, T. 1966. *Societies: Evolutionary and Comparative Perspectives*. Englewood Cliffs, N.J.: Prentice-Hall. (česky *Společnosti, vývojové a srovnávací hodnocení*. Praha: Svoboda, 1971)
- Parsons, T. 1967. „Some Comments on the Sociology of Karl Marx.“ Pp. 102–135 in T. Parsons (ed.). *Sociological Theory and Modern Society*. New York: Free Press.
- Parsons, T. 1971. *The System of Modern Societies*. Englewood Cliffs, N.J.: Prentice Hall.

- Parsons, T. (1935) 1991. „Sociological Elements in Economic Thought.“ Pp. 181–230 in Ch. Camic (ed.). *Talcott Parsons: The Early Essays*. Chicago: University of Chicago Press.
- Parsons, T. 2007. *American Society: A Theory of the Societal Community*. Boulder, Co.: Paradigm Publishers.
- Pope, W., J. Cohen, L. Hazelrigg. 1975. „On the Divergence of Weber and Durkheim: A Critique of Parsons' Convergence Thesis.“ *American Sociological Review* 40 (4): 417–427.
- Popper, K. R. 1963. *Conjectures and Refutations: The Growth of Scientific Knowledge*. London: Routledge and Kegan Paul.
- Rex, J. 1961. *Key Problems of Sociological Theory*. London: Routledge and Kegan Paul.
- Scott, J. F. 1963. „The Changing Foundations of the Parsonian Action Scheme.“ *American Sociological Review* 28 (5): 716–35.
- Warner, R. S. 1978. „Towards a Re-definition of Action Theory: Paying the Cognitive Element Its Due.“ *American Journal of Sociology* 83 (6): 1317–49.